

Роман ДЗЮБАН

II ВІДДІЛ ДЕРЖАВНОЇ БІБЛІОТЕКИ У ЛЬВОВІ НАВЕСНІ 1944 РОКУ: ПЕРЕМІЩЕННЯ І ВТРАТИ

Висвітлено основні мотиви, які спонукали німецьку адміністрацію Генерального Губернаторства до вивезення бібліотечних збірок Державної бібліотеки у Львові навесні 1944 р. Розглянуто кількість і вміст транспортів зі збірками II відділу Державної бібліотеки, вивезеними до Кракова у березні–квітні 1944 р., а також подальша їх доля.

Ключові слова: II відділ Державної бібліотеки, перевезення, вивезення, втрати, бібліотечні збірки.

Roman DZIUBAN

DIVISION II OF STATE LIBRARY IN L'VIV IN SPRING 1944: LOSSES AND TRANSFERS

The article examines the reasons which impelled German administration of General Gouvernement to move library collections of State Library in L'viv in spring 1944. It discusses the quantity and content of transports with collections of Division II of State Library in L'viv which were moved to Kraków in March-April 1944 and their further fate.

Key words: Division II of State Library in L'viv, transportation, losses, library collections

Вже на початку німецької окупації Львова в липні 1941 р. радянська організаційна структура бібліотек у місті, хоч і не була повністю ліквідована, проте зазнала суттєвих змін. Зміни заторкнули насамперед внутрішню організацію бібліотек, наближаючись до передвоєнної. Так, у колишньому приміщенні Оссолінеуму влітку 1941 р. офіційно було ліквідовано більшість відділів і кабінетів, організованих у радянський час. З відділів і кабінетів залишилися тільки відділ Мистецтва (у приміщенні Бібліотеки Баворовських) і Картографічний кабінет¹. Саме в той час Львів зазнав чи не найбільшої мистецької втрати. 2 липня 1941 р. колишній віденський мистецтвознавець, а тоді “спеціальний уповноважений для захисту творів мистецтва на колишніх польських територіях” Каєтан Мюльман змусив тодішнього керівника

¹ Ліквідація деяких колишніх радянських відділів, як наприклад, спецфонду чи кабінету марксизму, потребувала багато часу й тривала ще в 1943 р.

Бібліотеки Мечислава Гембаровича видати всі рисунки Дюрера (24 аркуші), залишивши при цьому розписку, датовану 2 липня 1941 р.²

У серпні 1941 р., після приєднання Галичини п'ятим дистриктом до складу Генерального Губернаторства³, німецька окупаційна влада призначила історика мистецтва Мечислава Гембаровича комісаричним керівником колишніх Бібліотеки Оссолінеуму та Бібліотеки Баворовських (незабаром об'єднаних у II відділ Державної бібліотеки у Львові – Staatsbibliothek Lemberg)⁴. Його заступником було призначено Стефана Інгляота. Бібліотекою Баворовських у 1941–1944 рр. керував мистецтвознавець Тадеуш Маньковський.

Рішення керівництва Генерального Губернаторства⁵ про створення у Львові Державної бібліотеки (Staatsbibliothek in Lemberg) було прийняте 12 січня 1942 р., хоча назву затверджено лише 14 березня 1942 р. Нагляд над системою бібліотек на території Генерального Губернаторства здійснювало Головне управління бібліотек, яку очолив колишній директор бібліотеки Берлінського університету, комісар Державного міністерства нагляду за бібліотеками східного оперативного відтинку д-р. Густав Абб. Комісаричним керівником Державної бібліотеки у Львові 15 жовтня 1941 р. був призначений славіст, член Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСРПН) Ульріх Йогансен. Пробув він на цій посаді лише два роки і 15 жовтня 1943 р. пішов на фронт. Його замінив недавній німецький працівник бібліотек Кракова й Варшави д-р Олександр Гімпель, з 1 січня 1944 р. – комісаричний керівник Державної бібліотеки у Львові. Німецьке керівництво львівських бібліотек функціонувало приблизно до половини квітня 1944 р. (хоча прийнято вважати, що Державну бібліотеку у Львові закрито ще 31 березня 1944 р.).

Спочатку відділи Державної бібліотеки у Львові очолювали комісаричні управителі, а від 24 червня 1942 р. вони носили титули керівників із доволі широкими повноваженнями як господарськими, так і адміністративними⁶.

² Національний заклад ім. Оссолінських, відділ рукописів (далі: НЗіО. ВР). – № 17088/ II. – Арк. 39. Про конфіскацію німцями рисунків Дюрера з колекції колишнього Музею ім. Любомирських існує чимало літератури. Див.: Дзюбан Р. Львівські рисунки Дюрера: проблеми втрати й повернення / Р. Дзюбан // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. – Львів, 2005. – Вип. 13. – С. 336–359.

³ 17 липня 1941 р. Галичина перейшла у підпорядкування генерал-губернатора Ганса Франка, тобто була приєднана до Генерального Губернаторства. Як повідомив капітан Еріх Кох – представник міністерства Розенберга при групі армій “Південь”, українське населення Галичини сприйняло вістку про приєднання їхньої провінції до польських земель з боєм та розчаруванням, але “спокійно”, протести й найсуворіша критика йшли тільки від прихильників і членів ОУН Степана Бандери. Але ця звістка була радісною для поляків. Див.: Косик В. Україна під час Другої світової війни 1939–1945 / В. Косик. – Київ; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1992. – С. 136.

⁴ Тобто, ще до створення системи Державної бібліотеки у Львові.

⁵ На частині території окупованої центральної Польщі декретом від 12 жовтня 1939 р. Адольф Гітлер створив Генеральне Губернаторство (Generalgouvernement) як різновид колоніальної території, якою керував цивільний німецький уряд на чолі з генерал-губернатором Гансом Франком, який безпосередньо підпорядковувався Гітлеру.

⁶ Matwijów M. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946 / M. Matwijów. – Wrocław, 2003. – S. 143.

Влітку 1942 р., після кількох реорганізацій, до складу львівської Державної бібліотеки входило шість відділів: I відділ (Університетська бібліотека); II відділ (бібліотеки Оссолінських та Баворовських); III відділ (бібліотеки НТШ та Народного Дому); Технічний відділ (бібліотека Політехніки); Медичний відділ (бібліотека Медичного інституту); Педагогічний відділ (Педагогічна бібліотека)⁷. Бібліотека була закрита для загалу, студіююча молодь мала змогу користати лише з медичної та технічної літератури. Очевидно, що усі відділи були доступними для німецьких службовців, а також за окремими дозволами – для осіб, які займалися науковою роботою.

З наближенням фронту до Львова виникла проблема евакуації культурних цінностей з метою вбереження їх перед можливими бомбардуваннями радянської авіації. Очевидно, ініціатива вивезення збірок II відділу на Захід походила від керівника II відділу Державної бібліотеки у Львові Мечислава Гембаровича, який ще влітку 1943 р. планував вивезти найціннішу частину рукописів до Ягеллонської бібліотеки у Кракові, очолюваної істориком д-ром Едвардом Кунце. У листопаді 1943 р. Кунце, мабуть, під впливом Гембаровича, намагався переконати директора Головного управління бібліотек ГГ д-ра Густава Абба про доцільність евакуації найцінніших збірок зі Львова до Кракова. Абб спершу не погоджувався, однак, подальші поразки на Східному фронті змусили німецьку владу скоригувати свої рішення. Зрештою Г. Абб дав згоду на можливе перевезення збірок Оссолінеуму до Кракова, водночас сподіваючись, що їх усе ж можна буде вберегти перед нальотами авіації безпосередньо у Львові⁸.

Спочатку планувалося спакувати стародруки й рукописи до скринь і помістити їх у підвалах львівських монастирів. Проте таємне розпорядження німецького правління наказувало готувати до евакуації перш за все нову німецьку наукову літературу⁹. Всупереч цьому було спаковано і вислано до Кракова вартісні збірки з усіх відділів Державної бібліотеки у Львові.

У приміщенні колишнього Оссолінеуму під керівництвом М. Гембаровича вже в половині листопада 1943 р. розпочався відбір для евакуації найцінніших друків XV–XVIII ст., а також і рукописів¹⁰. Щоб уникнути розголосоу, підготовку до евакуації здійснювало дуже вузьке коло осіб¹¹.

Доля львівських культурних цінностей турбувала і діячів Українського центрального комітету (УЦК). Ось як про це згадував Кость Паньківський: “Ми [керівництво УЦК – *Р. Дз.*] виробили плян перевезти в безпечне місце архіви, бібліотеки й музеї, якщо не вповні, то принаймні важніші і неповторні бібліографічні і музейні речі. Тільки німецька влада могла забезпечити транспорт і кошти. Я представив

⁷ [Дорошенко В.]. Шість відділів Державної Бібліотеки у Львові: у них працює постійно 150 працівників // Львівські вісті. – 1942. – 28 липня (Ч. 167). – С. 3.

⁸ Matwijów M. Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 / M. Matwijów // Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. – Wrocław, 1992. – Zesz. 1. – S. 157–158, 172–173.

⁹ Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 191.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Matwijów M. Lwowskie Ossolineum w listach... – S. 159–161.

наші пляни віцегубернаторові Бауеру, але він злякався. У тодішніх умовах, восени 1943, за його словами, це було не прощальним виявом дефетизму”. Бауер пояснював, що невдачі на фронті – це явище тимчасове, треба тільки протриматись зиму. Про цю розмову він доніс до СД¹².

Кількісні дані про вивезення збірок ЛфБАН УРСР транспортами 18 березня і 1 квітня 1944 р. можна встановити на підставі низки джерел. У Відділі рукописів ЛННБУ зберігається звіт про загальну кількість втрат по Філії Бібліотеки Академії Наук УРСР у Львові від 26 серпня 1944 р.¹³, підписаний завідувачем відділу мистецтва Ярославом Янчаком. Згідно з цим документом втрати були такими:

Польський сектор (за інвентарями збірок Оссолінських, Павликовських, Баворовських, Любомирських, Відділу мистецтв).

Старі друки – німцями вивезено 3 116 інвентарних одиниць.

Водночас, якщо порівняти ці дані зі списками скринь у першому транспорті (18 березня 1944) німцями було вивезено 1 177 друків, другим транспортом, (1 квітня 1944) – 962, разом – 2 139 стародруків¹⁴. Різницю в 977 одиниць, очевидно, можна пояснити нелегальним вивезенням або неточністю даних Янчака.

За звітом Янчака, німцями було вивезено 1 611 інвентаризованих і 763 незаінвентаризованих рукописів, разом – 1 374 од. зб. Натомість, за списками скринь, у першому транспорті було 1 278 рукописів, у другому – 1 067. Разом – 2 345 рукописів¹⁵. Отже, різниця становить майже 1 000 од. зб.

За даними Янчака, німцями вивезено 1 714 інвентаризованих дипломів і 953 незаінвентаризованих. Разом – 2 667. Натомість, за списками скринь, у першому транспорті було 2 291 документ (диплом), у другому – 384. Разом – 2 677 документів¹⁶. Отже, різниця в даних – лише 10 позицій.

За звітом Янчака – німцями забрано і загинуло під час війни 237 прим. карт. Ця цифра підтверджується і нотаткою М. Гембаровича з квітня 1946 р., за якою серед збірок, вивезених нацистами, було близько 240 мап¹⁷. Є деяка інформація про вивезення кількох десятків картографічних матеріалів у липні–серпні 1941 р. до Берліна і Варшави¹⁸. Проте у списках, вивезених навесні 1944 р. збірок, картографічні матеріали відсутні. Це питання потребує додаткового вивчення.

¹² Паньківський К. Роки німецької окупації: 1941–1944 / К. Паньківський. – 2-е вид. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983. – С. 418. (Серія: Бібліотека Українознавства; т. 42).

¹³ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів (далі: ЛННБУ. ВР). – Ф. 9. – Спр. 840. – Арк. 1–2.

¹⁴ НЗіО. ВР. – № 17070/II. – Арк. 57–58, 86.

¹⁵ НЗіО. ВР. – № 17070/II. – Арк. 57–58, 86.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Matwijów M. Lwowskie Ossolineum w listach... – S. 160.

¹⁸ НЗіО. ВР. – № 17065/II. – Арк. 26–28.

Гравюри та фотографії – німцями вивезено 2 396 одиниць (у Янчака)¹⁹. Тут і в наших, і в підрахунках Матвіюва цифри майже збігаються. За списками скринь, у другому транспорті було 2 371 од. зб.²⁰

Збірки Бібліотеки Оссолінських та Бібліотеки Баворовських, запаковані у 67 скринях, були вивезені двома транспортами залізницею.

Отже, в обох транспортах зі збірок Бібліотеки Оссолінеуму (очевидно, разом із Бібліотекою Баворовських, а також включених у її склад збірок Павликовських, Любомирських, Дідушицьких) згідно з переліком скринь, а також їхнього вмісту²¹ було вивезено 2 345 рукописів (у Матвіюва – 2 300²²), 2 675 дипломів (документів, грамот) (у Матвіюва – майже 2 200), 2 139 друків – інкунабул і стародруків (у Матвіюва – приблизно 1 800 друків майже у 1 855 томах), а також – 2 371 рисунок (за документами тільки гравюри – *sztychy, Kupferstiche*)²³, очевидно, зі збірок Бібліотеки Павликовських і Музею ім. Любомирських (у Матвіюва – приблизно 2 390 позицій).

Вивозили гравюри у 4-х скринях: 63 скриня – 791 гравюра (інв. № 1272–2046), 64 скриня – 820 гравюр (інв. № 456–1271), 65 скриня – 377 гравюр (інв. № 8-тисячні, 3-тисячні, 4-тисячні, 11-тисячні, 29-тисячні), 66 скриня – 383 гравюри (інв. № 8-тисячні, 3-тисячні, 4-тисячні, 1-тисячні)²⁴. В описах вмісту скринь подані тільки інвентарні номери без назв робіт та їхніх авторів. Цифри ці, за нашими підрахунками, неточні й розходяться на кілька позицій. Деякі гравюри взагалі не були вказані в загальному списку вивезених. Так у 67-й скрині (другий транспорт), якщо вірити переліку скринь, перебувало лише 58 рукописів із колекції Баворовських. Насправді, окрім них, там ще містилось понад 500 гравюр з колекції Павликовських, зазначених у вмісті скрині²⁵.

Радянських книг (за звітом Янчака) – німцями було вивезено 8 000 прим. Ця цифра сумнівна, оскільки 30 березня 1944 р. за ініціативою д-ра Ганса-Пауля Мюллера (з Німецького Східного інституту у Кракові) одним вагоном залізницею німці вивезли зі Львова 70 скринь з радянською науковою літературою – технічною, природознавчою, медичною, військовою, сільськогосподарською тощо. І Абб видав розпорядження не евакуювати зі Львова російських книжок, та Мюллер одержав від військової влади Львова згоду на вивезення “цілої російської бібліотеки природничої з Палацу Оссолінських”²⁶. Всього тоді було вивезено близько

¹⁹ ЛННБУ. ВР. – Ф. 9. – Спр. 840. – Арк. 1–2.

²⁰ НЗіО. ВР. – № 17070/П. – Арк. 86.

²¹ НЗіО. ВР. – № 17070/П. – Арк. 184–188.

²² Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 198.

²³ Див.: Дзюбан Р. Переміщення і втрати мистецьких пам’яток з львівських музеїв під час Другої світової війни / Р. Дзюбан // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2006. – Вип. 14. – С. 312, 313. У цій статті автор, посилаючись на М. Матвіюва, помилково вважав, що йдеться лише про рисунки.

²⁴ НЗіО. ВР. – № 17070/П. – Арк. 161–176, 180–183, 188.

²⁵ НЗіО. ВР. – № 17070/П. – Арк. 180–182.

²⁶ Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: wybór dokumentów źródłowych / [wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Łaskarzewskiej]. – Warszawa, 2003. – S. 197, 236.

40 тис. книжок без жодних списків²⁷. Серед цих 70 скринь, 40 містили радянські дублети – більш-менш вартісні підручники, і то в кількох примірниках²⁸.

Вивезені збірки з Музею ім. Любомирських та з Бібліотеки Павликовських, які після війни були віднайдені частково у Кракові, частково в Нижній Сілезії, були передані до відновленого Оссолінеуму у Вроцлаві, де започаткували колекції Кабінету графіки і Нумізматично-сфрагістичного кабінету. Львівські матеріали включають близько 700 рисунків західноєвропейських майстрів із колекції Генрика Любомирського, Ігнатія Скарбка і частково Карла Кюня, 1 627 одиниць графіки з колекції Павликовських і становлять розділ “оригінальних праць польських митців” від літери D до S (без рисунків Ходовецького і Смуглевича), фрагмент колекції графіки (гравюри з колекції Леона Пінінського, кілька сотень гравюр польських майстрів міжвоєнного періоду), а також колекцію 218 портретних мініатюр. Частина рисунків Ходовецького залишилась у ЛННБ України ім. В. Стефаніка. На графічні матеріали з колекції Павликовських у Вроцлаві складено каталог, в якому зареєстровано 1 627 оригінальних рисунків²⁹.

Досить сумнівними видаються твердження М. Матвіюва, що це були “виключно полоніки, найстаріші екземпляри і найцінніші матеріали до польської історії і літератури³⁰”. Тоді ж було вивезено й кириличні рукописні книги: Литовський Статут XVII ст. (інв. № 35 – 1 скриня), Євангеліє тетр 1597 р. (інв. № 37 – 1 скриня) та Євангеліє першої половини XVI ст. (інв. № 369 – 2 скриня), Мінея 1492 р. (інв. № 368 – 2 скриня). Тепер вони зберігаються у Національному закладі ім. Оссолінських у Вроцлаві³¹. З рукописної збірки Бібліотеки фундації графа Віктора Баворовського (налічує 11 кириличних книг) у 1944 р. вивезено Перший Литовський Статут другої чверті XVI ст. (інв. № 952 – 32 скриня), – тепер зберігається в Національній бібліотеці у Варшаві (Акс. 9835)³².

Серед евакуйованих збірок Оссолінеуму були й матеріали, які безпосередньо стосуються українських етнічних земель, зокрема одна з найстаріших пам’яток польської мови – “Карта медичька” з XV ст. (с. Медика біля Перемишля), збірки коронних і литовських прав та привілеїв, інвентарі земських маєтків і люстрації королівських староств, судові, цехові і маєткові акти міст, серед них м. Станіславова (тепер Івано-Франківськ), архіви магнатських родин (наприклад, Мнішків зі с. Ляшки Муровані, тепер с. Муроване Старосамбірського р-ну Львівської обл.), матеріали львівських істориків, матеріали до історії Галичини. Серед збірок Бібліотеки

²⁷ Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 194; Matwijów M. Lwowskie Ossolineum w listach... – S. 160.

²⁸ Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 196.

²⁹ Zbiory Pawlikowskich : katalog / [oprac. M. Grońska, M. Ochońska; red. T. Solski]. – Wrocław, 1960. – 287 s.

³⁰ Matwijów M. Ewakuacja zbiorów... – S. 39.

³¹ Кольбух М. Передмова / М. Кольбух // Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України: каталог / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка; [уклад.: М. Кольбух (голов. ред.), Т. Гуцаленко, О. Дзюбан та ін.]; уклад. наук.-довідк. апарату: М. Кольбух, Я. Сенік]. – Львів, 2007. – Т. 1: XI–XVI ст. – С. IV.

³² Там само. – С. V.

Баворовських також були найцінніші середньовічні рукописи (“Kronika” Вінцентія Кадлубека, статuti Казимира Великого)³³.

Назвемо лише деякі з рукописних матеріалів Оссолінеуму, вивезених навесні 1944 р., які є надзвичайно цінними: середньовічні кодекси (починаючи з XII ст.), матеріали до історії Польщі XVI–XVIII ст., діаріуші сеймів, донесення закордонних посольств, листи польських королів, збірки коронних і литовських прав та привілеїв, акти судові, маєткові і цехові (серед них Станіславова і Львова). Були там також: документи папи Григорія IX з 1227 р. та сілезького князя Генрика Бородатого з 1229 р., інвентар Хмельницького староства (інв. № 6267), Діарій посольства до Москви С. П. Бжостовського (інв. № 6246), “Akta państwa Brody i Łopatyn” (інв. № 7219)³⁴, а серед рукописів Бібліотеки Баворовських – рукопис, очевидно каталог “Biblioteka i zbiory Waworowskich” (інв. № 1098), інвентар Підгорецького замку (інв. № 424), книга лавничого суду в Щуровичах (інв. № 624), книга лавничого суду в Тернополі (інв. № 625), акти судові Могильницькі (інв. № 617), тестамент Шеліги (інв. № 1271) та ін.³⁵

Вивезено також: “Annalia urbis Leopoliensis” (інв. № 124, 147 – 2-га скриня), “I. B. Zimorowicz. Historia civitatis Leopoliensis” (інв. № 125 – 2 скриня), “Prawa i dekreta kramarzów lwowskich” (інв. № 1645 – 4 скриня), Акти міста Станіславова, серед них і вірменські (інв. № 1355–1367 – 7 скриня), “Rzeź humańska” (інв. № 266 – 18 скриня), “Acta terminorum terrestrium Leopoliensium 1684–1780” (інв. № 2493 – 27 скриня), “Acta castris inferiori Leopoliensis” (у 4-х томах, інв. № 2494–2497 – 27 скриня), “Acta Camenecensis” (інв. № 2513 – 27 скриня), з бібліотеки Павликовських: Пальчовської “O Kozakach” (інв. № 737 – 34 скриня) та стародрук Гербурта “Statuta” (інв. № 5732 – 38 скриня), судові львівські акти вірменської нації (інв. № 1730, 1731 і далі – 22 скриня), листи барона Пергена у справі організації Галичини (інв. № 2318 – 41 скриня) тощо³⁶, а також безліч рукописних праць львівських вчених (Людвіка Бернацького, Кароля Шайнохи, Освальда Бальцера та ін.).

Серед вивезених у той час рукописів Оссолінеуму були й копії листів Богдана Хмельницького, на той час ще неопублікованих. Повернення їх з Польщі у 1945 р. домагався завідувач Львівського відділення Інституту історії України проф. Іван Крип’якевич³⁷, який ще у 1927 р. займався їх вивченням³⁸. Зараз важко вказати, про які саме листи Хмельницького йдеться. Вони могли бути й у шляхетських, і міщанських

³³ Matwijów M. Ewakuacja zbiorów... – S. 39–40.

³⁴ ЛННБУ. ВР. – Ф. 787. – П. 183. – Арк. 6.

³⁵ ЛННБУ. ВР. – Ф. 787. – П. 183. – Арк. 33.

³⁶ НЗіО. ВР. – № 17070/II. – Арк. 3–185.

³⁷ Див.: Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Архів. – Оп. 1. – Спр. 657. – Арк. 117.

³⁸ У статті: “Студії над державою Богдана Хмельницького (IV. Гетьманські універсали, VI. Суд)” (ЗНТШ. – 1927. – Т. 147. – С. 63–64) І. Крип’якевич помістив перелік неопублікованих універсалів і накреслив програму їх виявлення і публікації. Документи ці були опубліковані вже в радянський час. Див.: Документи Богдана Хмельницького / [упоряд. І. Крип’якевич, І. Бутич]. – Київ, 1961. – 720 с.

збірниках – “*Silva rerum*” або, скажімо, в рукописі Мартина Голінського (№ 189)³⁹. Рукопис був позичений у лютому 1939 р. до Кракова, а після війни, через Вроцлав, Варшаву, Москву і Київ заплутаними шляхами знову повернувся до Львова у 1978 р.⁴⁰ Інші томи рукописів Голінського (№ 188, 190) зберігаються у НЗіО у Вроцлаві.

Перший транспорт – 35 скринь (в одному залізничному вагоні) був завантажений 18 березня 1944 р., а відправлений до Кракова, найвірогідніше, наступного дня. Треба відзначити, що скрині з рукописами й стародруками, окрім некаталогізованих набутоків I, II й III відділів Державної бібліотеки, містили також найцінніші нумізматичні колекції без жодних списків, серед яких – усі золоті медалі й монети давньої збірки Музею ім. Любомирських (як подає Матвіюв, – 16 пакетів – близько 330 медалей і монет)⁴¹. Як писав М. Гембарович до Е. Кунце 17 березня 1944 р.: “Біля заінвентаризованих речей є й інші неохоплені ще інвентарями набутки останніх літ, які показуємо тільки сумарно, є також речі з інших бібліотек (Курнік, Дзіків); до того ж найцінніші зразки нашої нумізматичної колекції в запечатаних сургучем скринях, коробках і пакетах включено до окремих скринь з рукописами і друками, аби не привертати уваги некомпетентних, надто цікавих [осіб]. Особливо важливою під цим поглядом є скриня № 12, де вміст малої скриньки з уваги на жовтий метал може збудити нездорові апетити...” [пер. з пол. – *Р. Дз.*]⁴². За поміткою в інвентарному списку 12 скрині: “1 скринька в папері з медалями”⁴³. Насправді, за загальним списком вивезених 18 березня 1944 р. позицій, нараховувалось 18 пакетів, пачок, паперових коробок із нумізматами⁴⁴. Нумізмати були у: 12 скрині – “1 скринька в папері з медалями”, 27 скрині – “3 пакети з медалями /I, II, V/”, 28 скрині – “2 пакети з медалями /III, IV/”, 34 скрині – “Дві запечатані коробки з медалями”, 35 скрині – 3, очевидно, такі ж паперові запечатані коробки, хоча у списку цієї скрині запис про це відсутній, 37 скрині – “Дві запечатані коробки з медалями, № VI і XII”, 38 скрині – “Три запечатані коробки з медалями”, 39 скрині – “Дві коробки (запечатані) з медалями, № XI, VII”⁴⁵. На жаль, під час проходження фронту скрині були розбиті, більшість монет розграбовано (точна кількість втрат невідома).

Вагон зі збірками, з довіреністю від Бібліотеки Оссолінських, супроводжував до Кракова працівник львівської транспортної фірми “*Carpathen-Transport*” Казимир Смолярський. Саме він за дорученням Гембаровича мав особисто зустрітися з істориком мистецтва та директором краківського Національного музею Феліксом

³⁹ Давній номер Бібліотеки Оссолінських у Львові, тепер: ЛННБУ. ВР. – Ф. 5. – Спр. 189/II. – 1668 арк.

⁴⁰ Ярослав Федорук розглядає декілька версій “мандрівки” рукопису М. Голінського. Див.: Федорук Я. Рукописи Мартина Голінського – археографічна пам’ятка середини XVII століття / Я. Федорук // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 80, 85–86. (Український археографічний збірник; т. 11/12).

⁴¹ Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 197.

⁴² НЗіО. ВР. – № 16406/II. – Арк. 95–98.

⁴³ НЗіО. ВР. – № 17070/II. – Арк. 30.

⁴⁴ НЗіО. ВР. – № 17070/II. – Арк. 185.

⁴⁵ НЗіО. ВР. – № 17070/II. – Арк. 30, 59, 62, 77, 92, 96, 100.

Коперою й домовитися з ним про майбутню передачу рисунків Рембрандта, яку мав здійснити консерватор творів мистецтва з Львівської картинної галереї Ян Марксен. Очевидно, саме Смолярський домовився з Коперою про майбутню передачу Марксом т. з. “депозиту”, в якому був останній львівський рисунок Альбрехта Дюрера “Портрет старого на червоному тлі” і рисунки Рембрандта та інших західноєвропейських митців⁴⁶. Вивезення зі Львова робіт Рембрандта і роботи Дюрера, які були в переданому Гембаровичем депозиті, й досі приписують нацистським окупантам. Деякі з цих рисунків у радянський час навіть були опубліковані⁴⁷. Тепер вони зберігаються у вроцлавському Оссолінеумі. Окрім рисунків Рембрандта, Гембарович переховував також і автопортрет великого фламандця. З ледь помітних написів олівцем рукою Гембаровича на поштівках дізнаємось, що цей автопортрет із підписом “R.H. 1628” – т. з. “Рембрандт з відкритим ротом” (з приватної збірки Елеонори Любомирської), теж був вивезений зі Львова за посередництвом Марксена⁴⁸.

Через чотири дні транспорт без жодних пригод прибув до Кракова. За неповні два тижні в Оссолінеумі приготували наступний транспорт. Вагон із колекціями Бібліотеки Оссолінських у 32-х скринях завантажили 1 квітня 1944 р. і відправили наступного дня. Його супроводжував працівник “Karpathen-Transport” Тадеуш Ланьцущкий. У цих скринях перебували збірки Оссолінеуму: 969 рукописів, 381 документ (диплом), 846 стародруків і 2 371 гравюра (sztychu, Kupferstiche)⁴⁹. Із збірок Бібліотеки Баворовських цим транспортом було вивезено: 58 рукописів і 103 стародруки, з інших бібліотек: 30 рукописів, 3 грамоти і 13 стародруків⁵⁰.

⁴⁶ НЗіО. ВР. – № 16402/II. – Арк. 325–326. Див.: Дзюбан Р. Переміщення і втрати... – С. 309–324.

⁴⁷ Самвелян М. Замах / М. Самвелян, А. Топачевський // Всесвіт (Київ). – 1971. – № 5. – С. 72, 73.

⁴⁸ Саме Марксен супроводжував транспорт картин Львівської державної картинної галереї наприкінці березня 1944 р. до Вісьничка Нового, вантаж складався із п’яти скринь із 98 картинами невеликого розміру, серед яких було 29 картин колишнього Музею ім. Любомирських, переважно німецьких, голландських та французьких майстрів. На початку квітня 1944 р. Марксен супроводжував до Вісьничка три великі полотна Яна Матейка: “Люблінську унію”, “Рейтана”, “Баторія під Псковом”. Усі три картини Матвіюв вважає власністю Музею ім. Любомирських, хоча є відомості про те, що картини “Рейтан” і “Баторія під Псковом” перед війною зберігались у Королівському замку у Варшаві, під час війни – у Волинському краєзнавчому музеї та про їх вивезення 27 березня 1944 р. з Львівської картинної галереї разом із “Люблінською унією” і п’ятьма скринями, в які було запаковано 98 полотен. Див.: Matwijów M. Rola profesora Mieczysława Gębarowicza w ratowaniu polskich dóbr kulturalnych we Lwowie / М. Matwijów // Semper fidelis (Warszawa). – 1994. – № 2 (19). – С. 9; Кот С. Волинський краєзнавчий музей: [документи] / С. Кот, О. Ошуркевич. – Київ; Бремен, 1996. – С. 26–27. – (Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї; вип. 1). Тепер “Люблінська Унія” перебуває в Королівському замку в Любліні, “Рейтан” і “Баторія під Псковом” – у Королівському замку у Варшаві.

⁴⁹ НЗіО. ВР. – № 17070/II. – Арк. 161–176, 180–183, 188. Матвіюв чомусь згадує лише про рисунки. Див.: Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 198.

⁵⁰ НЗіО. ВР. – № 17070/II. – Арк. 184–188.

Серед переміщених рисунків із колишнього Музею ім. Любомирських було приблизно 760 гравюр зі збірки Любомирських (містились у 5 теках) і майже 1 630 рисунків із колекції Павликовських (у 5 теках)⁵¹. З Музею ім. Любомирських вивезено тоді переважно твори західноєвропейських художників (щонайменше 700). Серед них було біля 40 одиниць ще зі старої, подарованої у 1874 р. м. Львову, колекції майора австрійської армії мешканця Золочева Карла Кюнля, а також твори з колекції Генрика Любомирського та Ігнатія Скарбка, які представляли художників італійських шкіл. Були там роботи Рафаеля, Вазарі, Веронезе, Тіціана, Тьєполо, Вероккйо, Перуччі, Корреджо, Караваджо, Цуккаро та нідерландських, зокрема Рембрандта та Пітера Брейгеля Старшого (очевидно, тільки гравюри). З колишньої збірки Павликовських були представлені полотна переважно польських майстрів XVIII–XIX ст. (прізвища яких починались на літери з D до S) – Яна Непомуцена Гловацького, Рафала Гадзевича, Юліуша Коссака, Яна Норбліна, Ципріана Норвіда, Антонія Олещинського, Олександра Орловського, Юзефа Пешки⁵².

Збірки з цих двох транспортів початково перебували в пивницях краківської Ягеллонської бібліотеки. Але, як писав згодом у своїх спогадах директор Державної бібліотеки у Львові Олександр Гімпель, умови для зберігання мистецьких цінностей там були цілком невідповідними⁵³.

Як згадував Едвард Кунце, саме він від квітня до кінця липня 1944 р. намагався переконати Ґ. Абба, що вивезення до Німеччини – небезпечне і шкідливе для книг. Ґ. Абб оповістив про необхідність вивезти набутки за 1944 р. та підручну бібліотеку без польського відділу. Мотивував це знищенням німецьких бібліотек і необхідністю їх підсилення німецькими виданнями. Не мав натомість наміру вивозити польські цінності, ані взагалі книжки, які походили з часу польської державності і твердив, що д-р Гембарович – директор Оссолінеуму і д-р Габерле – директор Університетської бібліотеки у Львові, перекрутили його інструкції, виславши зі Львова частину рукописів⁵⁴. Що ж до приміщення, Ґ. Абб запевнив, що воно цілком придатне. Для складування культурних цінностей в маєтку Аделін (Адельсдорф) біля Золоторії (Гольдберга) призначено старий шпихлір із XVI ст., з дуже товстими мурами. Придатність приміщення підтвердив Ґ. Абб, відвідавши восени 1944 р. це сховище, і повідомив Е. Кунце, що всі книжки дійшли туди в дуже доброму стані і цілком безпечно зберігаються⁵⁵.

Відомо, що збірки усіх трьох відділів Державної бібліотеки у Львові в загальній кількості 181 скриня вроцлавською фірмою “Кпауер” було вивезено до Аделіна в середині липня 1944 р. першим евакуаційним транспортом⁵⁶. Також

⁵¹ Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 198.

⁵² Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 198–199.

⁵³ Biblioteki naukowe... – S. 370.

⁵⁴ Як впливає з наведених джерел, це були не тільки рукописи.

⁵⁵ Biblioteki Naukowe... – S. 297–298.

⁵⁶ Matwijów M. Zakład Narodowy... – S. 202.

відомо, що в листопаді 1945 р. ці скрині було забрано до Національної бібліотеки у Варшаві⁵⁷.

Навесні 1947 р. майже всі збірки, свого часу евакуйовані німцями до Аделіна, перевезено з Варшави до Вроцлава, де саме тоді проводився ремонт у приміщеннях відновленого Оссолінеуму (вул. Шевська, 37). Ще в Аделіні частина скринь була розбита. Пропали тоді майже всі нумізмати. У 1947 р. певні видання з Аделінських збірок з'являлись не тільки на книжковому ринку, але й серед вуличних торговців⁵⁸.

Евакуація культурних цінностей навесні 1944 р. з II відділу Державної бібліотеки у Львові була чи не найбільшою за весь період німецько-нацистської окупації Львова і за масштабами (кількістю й якістю вивезених позицій) її можна порівняти із втратами 1945–1947 рр.⁵⁹.

⁵⁷ Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового Товариства ім. Шевченка в Національній Бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор / Г. Сварник. – Варшава; Львів; Нью-Йорк, 2005. – С. 21–23.

⁵⁸ НЗіО. ВР. – № 17157/ II. – Арк. 179.

⁵⁹ Дзюбан Р. Втрати Львівської філії бібліотеки АН УРСР у повоєнний період (1945–1953): матеріали, вивезені зі Львова / Р. Дзюбан // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2010. – Вип. 2 (18). – С. 566–584.